

Sborník ze semináře

ZKOUMÁNÍ VÝROBNÍCH OBJEKTŮ A TECHNOLOGIÍ

ARCHEOLOGICKÝMI METODAMI

12. prosince 1979, Technické muzeum v Brně

Dagmar Š a u r o v á

Výrobní zařízení na keramiku v Konůvkách

O průběhu systematického výzkumu zaniklé středověké vesnice Konůvky v lučním údolí Ždánického lesa na Moravě podáváme pravidelné zprávy v odborném tisku (Archeologické rozhledy, Archaeologia historica, Vlastivědný věstník moravský). Také hrnčířská, milířovitá, bezroštová pec, nalezená v této lokalitě byla již popsána (Šaurová 1973, 1974). Její typ a hromadný nálezní hrnčířských čepelů, vyrobených ze střepů použitých hliněných nádob čili z odpadního keramického materiálu, byly zhodnoceny v diskusi na III. celostátní konferenci o problematice zaniklých středověkých vesnic r. 1971 v Uh. Hradišti (Šaurová 1971). V rámci probíhajících archeologických výzkumů středověku však zůstaly bez analogií takže nevešly šíře ve známost ani u odborníků.

Během diskuse na zmíněné konferenci upozornil B. Polla, že tzv. povrchové hrnčířské pece bez roštu jsou známy z řady etnografických lokalit a byly používány až do poměrně nedávné doby na Slovensku v Humenném, Snině, Prešově a zejména v Pozdišovcích. Na milířovité pece z Moravského Slovácka upozornil R. Snášil a přispěl k této otázce dokumentací z vlastního výzkumu, spadajícího do období mladší doby hradištní. Zároveň zachytil od starých pamětníků-hrnčířů všechny postižitelné okolnosti, týkající se používané technologie při stavbě tohoto typu pecí i při vypalování jejich tovaru. (Snášil 1970).

Nyní vítáme odkryv keramické, milířovité pece z výzkumu V. Goše v Loštvicích a v souvislosti s ním pokládáme za vhodné vrátit se k nálezu hrnčířské pece v Konůvkách. Autorovy poznatky se tím

stanou výraznější a v konfrontaci s našimi bude možno vzájemné souvislosti a fakta výhodněji porovnat. Obě pece jsou přece perspektivním krokem k dalšímu poznávání praktik při jednom a témž druhu řemeslné výroby.

Konůvecká pec se nachází v objektu, který podle termínu "munitium", uváděného v Zemských deskách brněnských interpretujeme jako tvrz, pro který však po stránce stavební dispozice nemáme v archeologii dosud žádnou analogii. Zřejmě šlo o zemanské sídlo sloučené s dílenským objektem, což je v Konůvkách jedním z celé řady specifik, zjištěných při výzkumu této lokality. Objekt, k němuž pec náleží, je situován na výspě, která vznikla umělým průkopem mezi místem, určeným k stavbě a přilehlým svahem, který v těch místech uzavírá údolí. Důvody, které k takové výstavbě vedly, budou řešeny v jiné studii.

Pro oživení nálezových okolností, které pravděpodobně také nejsou obecněji známy, protože byly publikovány jen v omezeném rozsahu (Šaurová 1971) uvádíme, že archeologicky zjištěnými relikty objektu jsou zahloubené suterény dvou budov a okolo nich, podél okraje objektu dřevem zpevněné ochozy. Hrnčířská pec byla umístěna zcela na jihovýchodním okraji výspy (obr. 1). Podařilo se nám odkrýt a v rámci památkové ochrany zabezpečit celou její spodní část i s nerozrušeným předpecím a úzkou zídkou, separující předpeční prostor od ostatních částí sídelního objektu. Pec je situována v úrovni ochozů, čelušní směrem k západu a před svým průčelím má zahloubený prostor v rozměrech 350 x 150 cm.

Kopule pece byla zjištěna v destrukci, ve formě mazanico-vých fragmentů, mezi nimiž jsou nápadné zlomky s kulatými vpichy. Průměr vpichů odpovídá rozměru lískových prutů, určených E. Opravilem na základě nalezených uhlíků. Nabízí se interpretace, či spíše otázka, zda lískový výplet s mazanicí nebyl součástí konstrukce při stavbě pece.

Spodek pece je zdánlivě kulatý, teprve při přesném proměření vyniká jeho mírně oválný tvar (obr. 2a). Dno pece se zachovalo úplné, spočívá na žlutém, pískovcovém bochníkovitě upraveném podložení, na kterém je vrstva pečlivě provedeného štětování z menších, plochých pískovců, zbarvených žárem pece do syté červeně. Štětování překrývaly dvě zřetelné vrstvy hliněného výmazu. Spodní

o síle 5 cm byl velmi zachovalý, vrchní o něco slabší byl více popraskán. V obou případech byly do výmazu přimíseny drobné říčnické valounky pro jejich známou termostatickou schopnost.

Celé dno pece se na svém obvodu mírně svažuje k okraji, což mohlo mít funkční záměr, ale stejně tak může být způsobeno jen poklesem okrajového vyzdění pece při její destrukci. Obvodový věnec kamenného vyzdění v tloušťce cca 60 cm tvořily drobné kvádríky různé velikosti, zalícované dovnitř i vně. (Obr. 2b).

Čelušeň pece, zjištěná rovněž v destrukci, se původně klenula nad kamenným, hranolovým předpecím, širokým 1 metr a vysokým 80 cm, vybíhajícím z pecního půdorysu do zmíněného již sníženého prostoru. Tento předpecní prostor byl až do výše 30 cm zaplněn vrstvou popela s uhlíky, vyhrabanými z pece. Pod tím se nacházelo kamením obezděné popeliště, na pravé straně směrem ke svahu otevřené, zřejmě pro možnost snadného odstranění popela a oharků ven z objektu.

Z etnografického výzkumu známe pece s několika otápečími otvory, v Konůvkách však byl zjištěn pouze jeden. Zato však je spolehlivě doloženo šejdlo - otvor, sloužící ke kladení tovaru do pece. Vrchní část šejdla zůstala sice také až nad úroveň zachovalosti, ale zůstal nám kamenný schod na vnější straně pece tzv. petýlko a jemu odpovídající schůdek na vnitřní straně pece, po nichž vstupoval hrnčíř dovnitř, aby nádobí, určené k vypalování uvnitř pece pečlivě urovnal (obr. 2 c, D).

Topný rošt byl v mířířovitých pecích zpravidla nahrazován sestavou starých hrnců, zvaných kabáty (o tom Snášil l.c), rozešavených tak, aby mezi nimi mohla být rozložena polena a regulován oheň. Šejdlo bylo vždy umístěno v pravém úhlu ke vztahu k čelušni a je tomu tak i v Konůvkách.

Při odkryvu r. 1968 jsme popisovanou pec zprvu pokládali za chlebovou, protože bezroštové pece hrnčířské nebyly z raněstředověkých lokalit ještě známy. Teprve když byly u pece zjištěny schůdky, interpretovatelné jako petýlko a hned na to v blízkosti pece nalezeno odpadové střeplisko, jakými prosluly habánské lokality na slovenském Záhorí, zauvažovali jsme o víceúčelovosti naší pece, nejprve bez kladného výsledku, protože se nám jevilo problematickým umístění hrnčířské pece přímo v objektu tvrze.

Problém interpretace milířovitých pecí - zda jde o chlebovou či hrnčířskou - zůstal ostatně na úrovni diskuse i na celostátním semináři o středověké keramice r. 1970 v Opavě (cyklostylované referáty str.23 - 24).

Při rozboru předmětů, nalezených na tvrzi, přibyly však velmi brzy indicie, které potvrzovaly hrnčířskou funkci pece. Kromě některých keramických výrobků, které nesou stopy nedokonalého vypálení, takže zřejmě nebyly ani dány do použití a kromě masivního drtidla, které pokládáme za nástroj k rozetírání přísad do keramického těsta, byly to hlavně určité, dost početné zabroušené střepy, které již na první pohled připomínaly svým tvarem hrnčířské čepely.(Obr. č. 3). Byly předloženy k posouzení odborníkům a také veřejnost s nimi byla seznámena, kromě jiného na celostátní výstavě o problematice zaniklých středověkých vesnic r. 1971 v Uh. Hradišti a po té v expozici Historického muzea ve Slavkově u Brna. Jako praktik byl konzultován známý keramik Heřman Landsfeld ze Strážnice, který je prohlásil za spolehlivě doložený a v praxi použitelný "hrnčířský vercajk". Podrobnosti k této otázce budou předmětem jiné studie.

Hlavním důvodem, proč se ke konůvecké peci vracíme v konfrontaci s výzkumem V. Goše v Lošticích, je však zamyšlení nad řadou střepů, které jsme vytrídili z nálezů v Konůvkách a kterým říkáme v zájmu pracovní srozumitelnosti "loštické". Charakterizuje je drsný, bublinatý a puchýřkovitý povrch uvnitř i vně nádoby, jaký známe z loštického zboží, tam však v dokonalejším provedení a na úhledných nádobách, především na známých loštických pohárech, mnohdy značně dekorativního vzhledu.

Těmito poháry, jakožto speciální skupinou moravské keramické produkce se zabývala již řada autorů, v poslední době přehledně po stránce třídění na hrnce a poháry zejména Z. Drobná (1957), V. Nekuda (1968) a Z. Měřínský (1969). V jejich pracích jsou uvedeny analogie a citovány ostatní monografie daného tématu, a proto není třeba opakovat nic z toho, co je na základě uvedených studií známo. Jen připomeňme, že o skutečném loštickém zboží je zastáván názor, s nímž se ztotožňujeme, že bylo vyráběno pouze v tom regionu severní Moravy, po kterém dostalo jméno.

V Konůvkách jsme až dosud vytrídili 95 fragmentů, z toho 5 úplných, slepitelných okrajů. Zastoupeny jsou především bezuché

hrnce většího formátu o různé síle střepu, s okraji na okružích nebo typicky manžetovitými (Obr. 4, 5b), někdy s malým jazykovitým výčnělkem, zcela nefunkčním, který nemohl sloužit jako úchytka (obr. 5 a). Tím se liší od loštických hrnců s úchytkami, dosud nalezených. V menším počtu jsou zastoupeny typy hrnců pohárovitých (obr. 7), z nichž se podařilo jeden rekonstruovat (obr. 6). Mezi těmito typy jsou některé střepy velmi tvrdě a některé téměř kameninově vypáleny. Všechny jsou drsné a silně bublinaté. Okraje těchto pohárů jsou nehranené, vycházejí plasticky z těla nádoby formou nepravého okružích s dvojitou, volnou obvodovou rýhou. Z. Drobná řadí tento typ mezi bezuché hrnce, Z. Měřinský mezi poháry IA. Jen tento typ připomíná v našem případě skutečnou loštickou provenienci, lež značně nedokonalou. V případě uvedeného rekonstruovaného poháru je s podivem, že by se mohl dostat markantní cestou až do poměrně vzdáleného kraje.

Víme, že při vypalování keramiky loštického typu jde o technologický proces, dosažitelný v podmínkách určitého stupně žáru za přítomnosti ferroxidů v hrnčířské hlíně. Na okolnost, že stupeň tepla má vliv na vytvoření větší či menší bublinatosti povrchu vypalovaného zboží, upozornil již před lety na základě své dlouhé životní praxe H. Landsfeld (Drobná 1957).

Ostatní střepy, které jsou z hrncovitých nádob, mají vesměs nestejnou strukturu, některé jsou řídké, jiné hustě puchýřkované. Některé jsou velmi porovité, jiné již značně slinutého povrchu, najde se i střep zcela v charakteru kameniny, takže při speciální analýze by jistě bylo možno vysledovat mezi nalezenými střepy celou škálu tvrdosti. Zkoumané střepy se našly výhradně v objektech tvrže, jen v jediném případě bylo jich několik použito druhotně do štětování dna domácí pece v jednom vesnickém stavení.

Je tedy nutné zamýšlet se nad přítomností "loštických" střepů v Konůvkách. Určitě nejde o zboží importované nýbrž o výrobky místní, avšak nejspíše jen zkušební, protože jsme je našli prozatím pouze v blízkosti hrnčířské pece a každý z nich je jiné struktury i vzhledu, takže se zřejmě do praktického použití ani ve vlastní vesnici vůbec nedostaly.

Při nálezu hrnčířských čepelů jsme předali keramiku Landsfeldovi vzorek místní hlíny na zhodnocení zda mohla být používána

jako hrnčířská. Výsledek byl kladný a pro nás to bylo důkazem hrnčířské funkce milířovité pece na tvrzi. O tom, že hlína v Konůvkách obsahuje i sloučeniny železa, svědčí nálezy struskovitě vypálených fragmentů mazanice, které zbyly z hrázděného zdiva tvrze a po jejím zničení za požáru. Tato skutečnost zřejmě svědčí o možnosti vyrábět v Konůvkách zboží podobné loštickému takže nelze vyloučit, že se s takovou výrobou v určité době začalo, a to zcela nezávisle na Lošticích a samozřejmě bez snahy loštickou práci napodobovat. Avšak zatímco v Lošticích byl tento tovar zdokonalen až do vysokého estetického účinku, takže se stal přímo módním a byl široko daleko vyhledáván, v Konůvkách nedošlo - z důvodů zatím neprozkoumaných - k dalšímu rozvinutí tohoto druhu výroby. Není vyloučeno, že jeho zánik způsobil násilný vojenský vpád r. 1468, který také zničil celý život vesnice.

Je samozřejmě možno si položit otázku, zda by v případě dalšího trvání vesnice se konůvecká výroba keramiky ze železité hlíny rozvíjela do stejných forem jako v Lošticích, případně, zda by je napodobovala. Tuto otázku nelze zodpovědět, proto je účelnější zamýšlet se jiným směrem: zda snad nejsou experimenty se železitou hlínou při výrobě keramiky určitou vývojovou fází při hledání vhodnější technologie k výrobě hliněného tovaru o větší pevnosti a menší nasákavosti. V období feudální uzavřenosti - i když již tehdy existovaly poměrně husté obchodní spoje - bylo přece logickým počinem hledání vlastních cest výroby u takového zboží, jakým je keramika, zejména v regionu, kde výroba a tudíž i životní úroveň byla na svou dobu značně vyspělá.

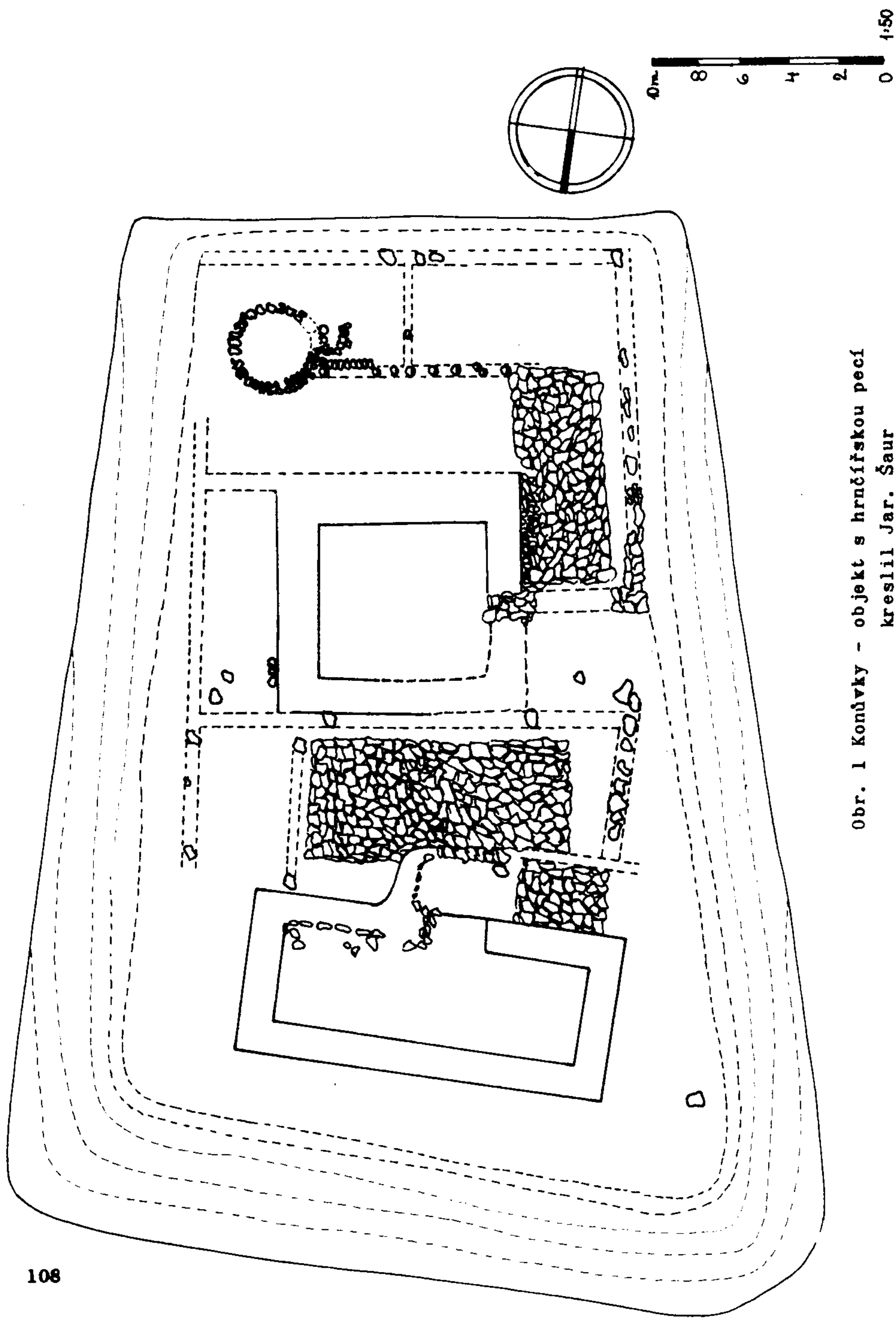
Ani tuto otázku nelze prozatím ještě zodpovědět. Je však třeba vést ji v patrnosti. Z diskuse na 1. celostátním semináři o středověké keramice r. 1969 v Opavě si pamatujeme, že jedině v tom případě, kdy bod vypálení v hrnčířské peci se kryje s bodem slinutí střepe v žádanou konsistenci, vznikne zboží nenasákavé a dostatečně pevné. Při hledání vhodné konsistence hliněného těsta muselo přirozeně jednoho dne dojít k poznání fáze, kdy v železité hlíně vznikají puchýřky. Záleželo pak již především na výrobcu, zda tuto techniku přijal a zdokonalil ji či opustil. Vyslovený názor je samozřejmě prozatím jednou z řady možných hypotéz při úvahách o vývoji keramiky, nemůže však být z úvah vyloučen. Teprve náležitě makro- a mikroanalýzy mohou nám zodpovědět

řadu otázek a bude třeba průběžně doplňovat jejich získané výsledky sledováním rozvoje keramické produkce ve všech dostupných regionech, případně získáváním dalších analogií loštické technologie.

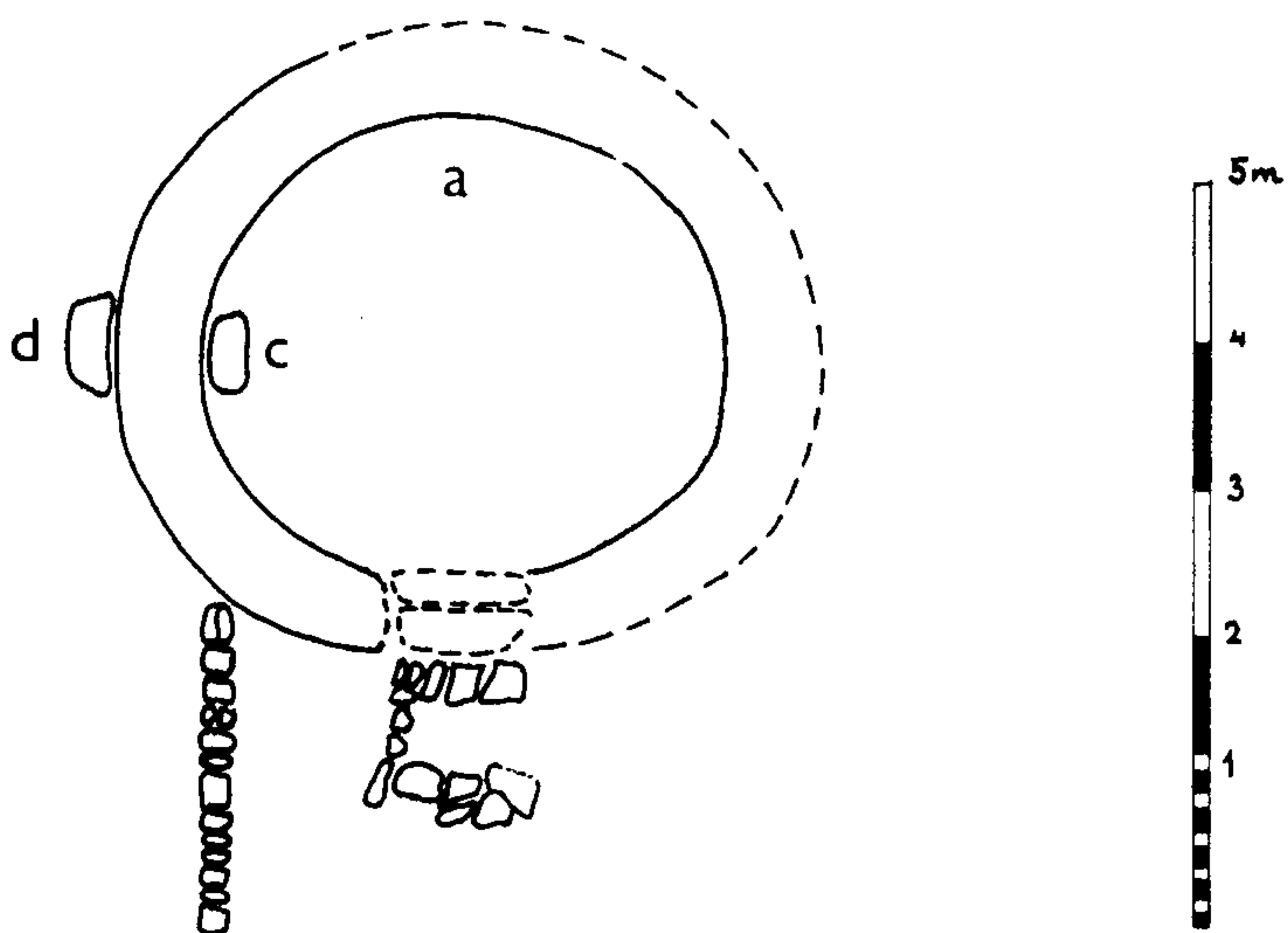
Zároveň s tím je ovšem nutno stále si uvědomovat, že žádný výzkum nelze omezit na konstatování zjištěných skutečností. Vždy je třeba na základě poznatků o úrovni výrobních sil usuzovat zpětně na společenský odraz ve výrobních vztazích.

Literatura:

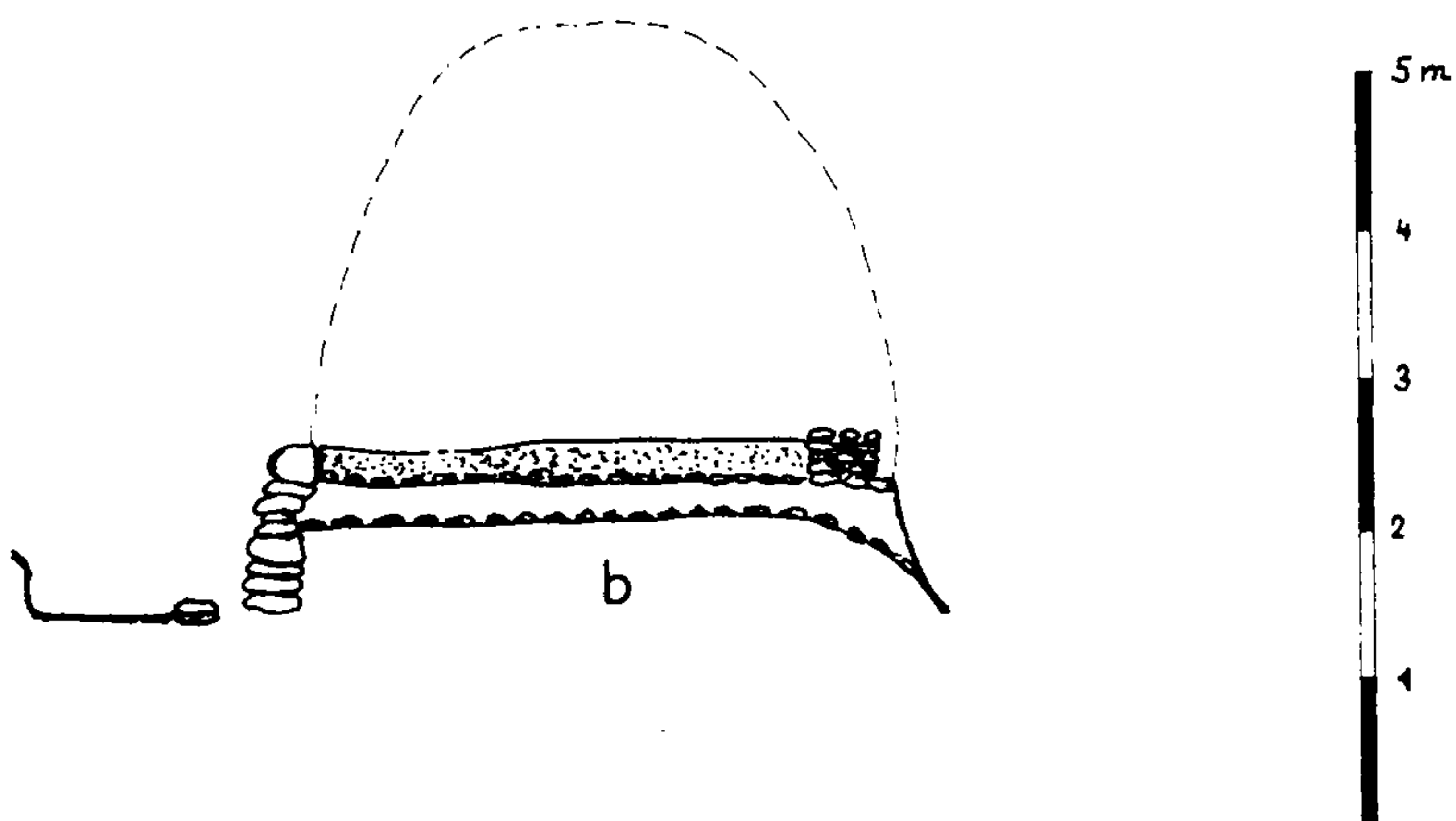
- Drobná Z., 1957: Loštické poháry ČL 44/1957 s. 98-107
- Měřínský Z., 1969: Přehled typů loštické keramiky, jejich vývoj a datování, VVM XXI. s. 89-105
- Nekuda V., 1968: Nekuda-Reichertová Středověká keramika v Čechách a na Moravě. Mor. Muzeum-Muzejní spolek v Brně, s.150-155
- Snášil R., 1970: Příspěvek k technologii pálení černé hrnčiny na Slovácku ČL 57/1970, s. 328-335
- Šaurová D., 1971: Nové poznatky ze zaniklé středověké vesnice Konůvky. Sborník referátů Zaniklé středověké vesnice v ČSSR - 1, Uh.Hradiště, s.154-156
- 1973: Nejstarší hrnčířské čepule a rydla VVM XXV s.252-256
- 1974: Hrnčířská pec a keramické čepule ČL 61/1974 s.101-110

Obr. 1 Konůvky - objekt s hrnčířskou pecí
kreslil Jar. Šaur

Obr. 2a Konůvky - půdorys hrnčířské pece
kreslil Jar. Šaur

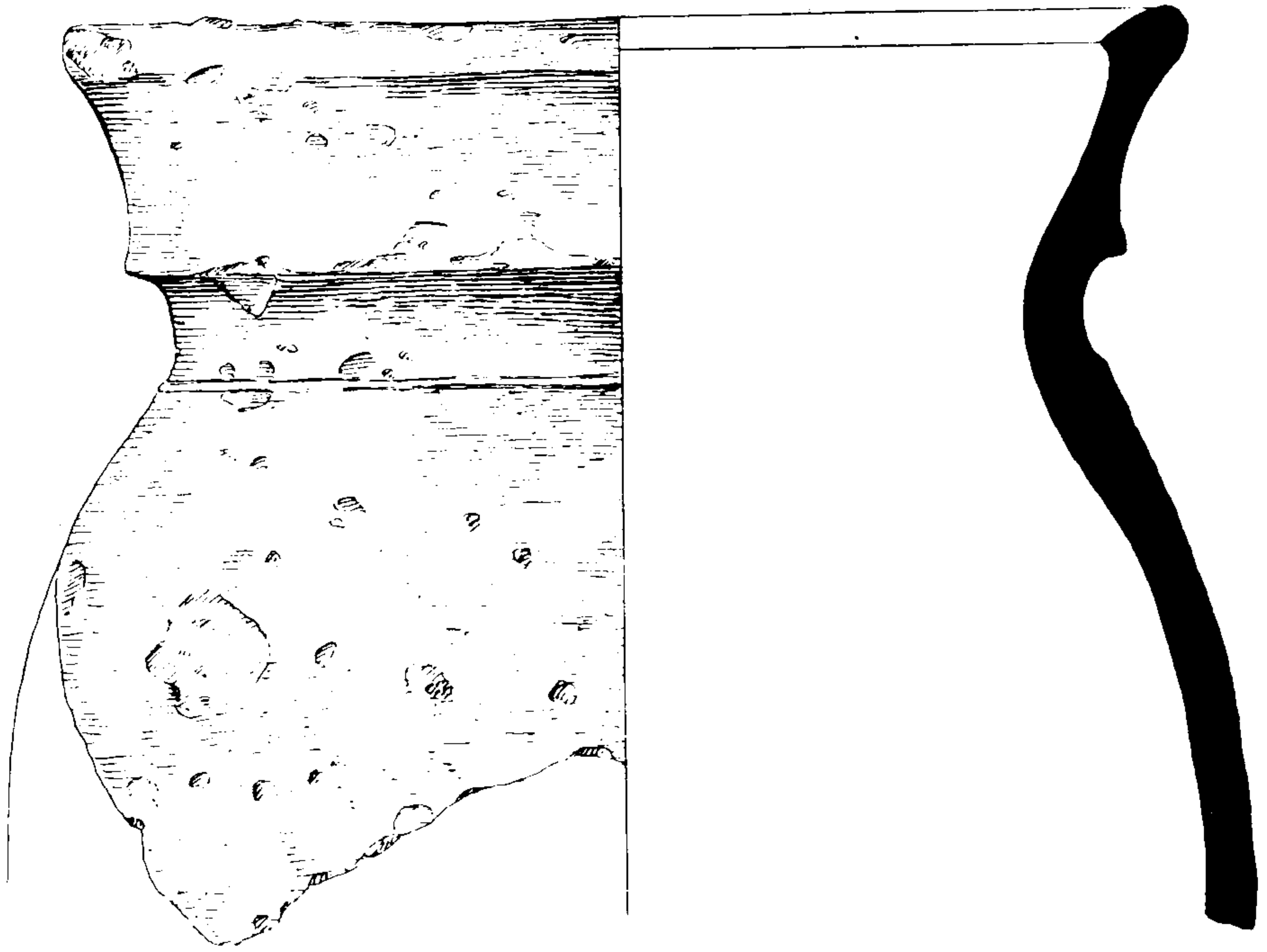

Obr. 2b Konůvky - podélný řez hrnčířskou pecí
kreslil Jar. Šaur

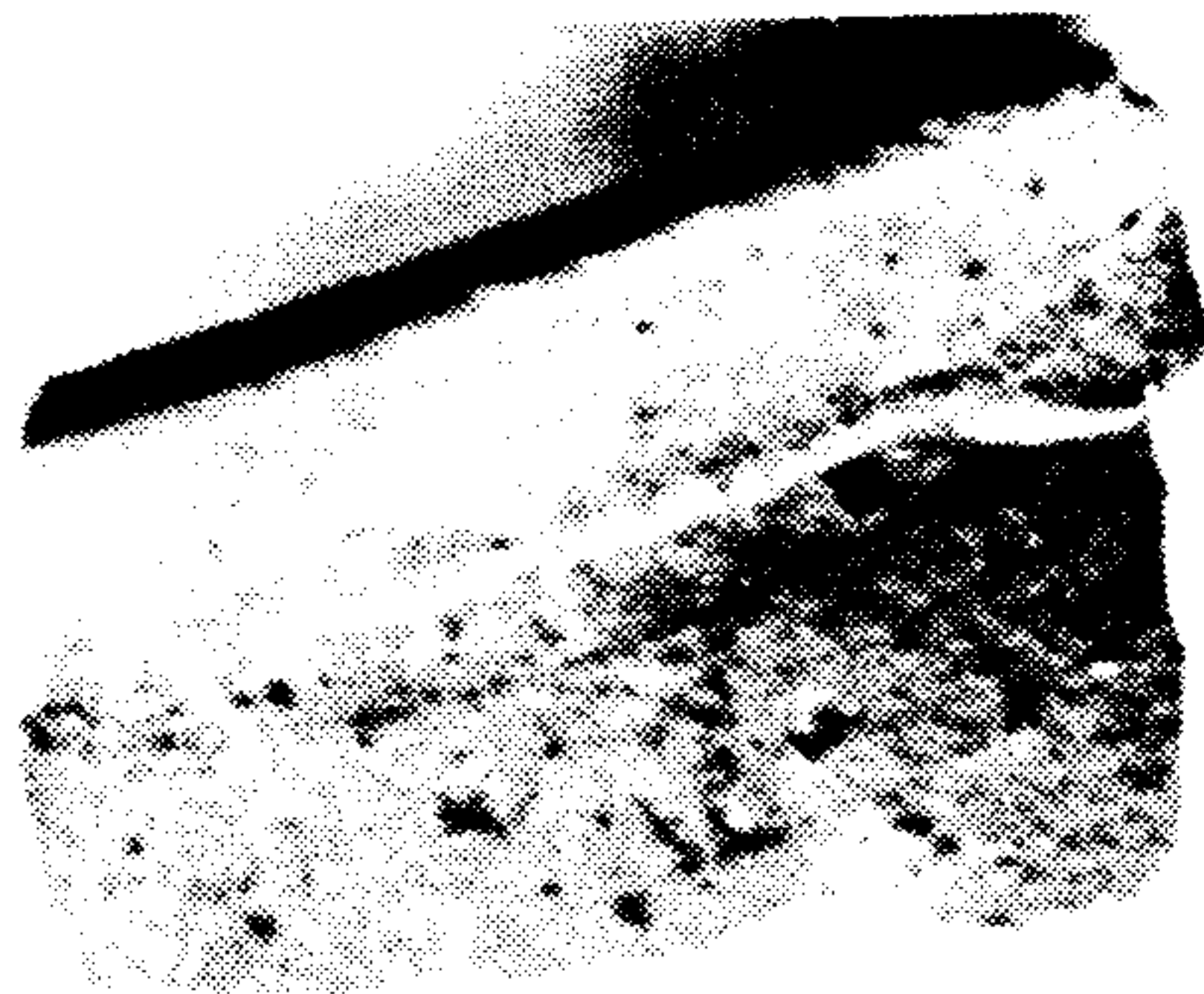

Obr. 3 Konůvky - hrnčířské čepely, zhotovene ze střepů
použitých hlinených nádob. Nalezené u hrnčířské
pece.

foto Jar. Šaur

Obr. 4 Keramika z železité hlíny z hrnčířské pece
v Konůvkách kreslila A.Malinková

a

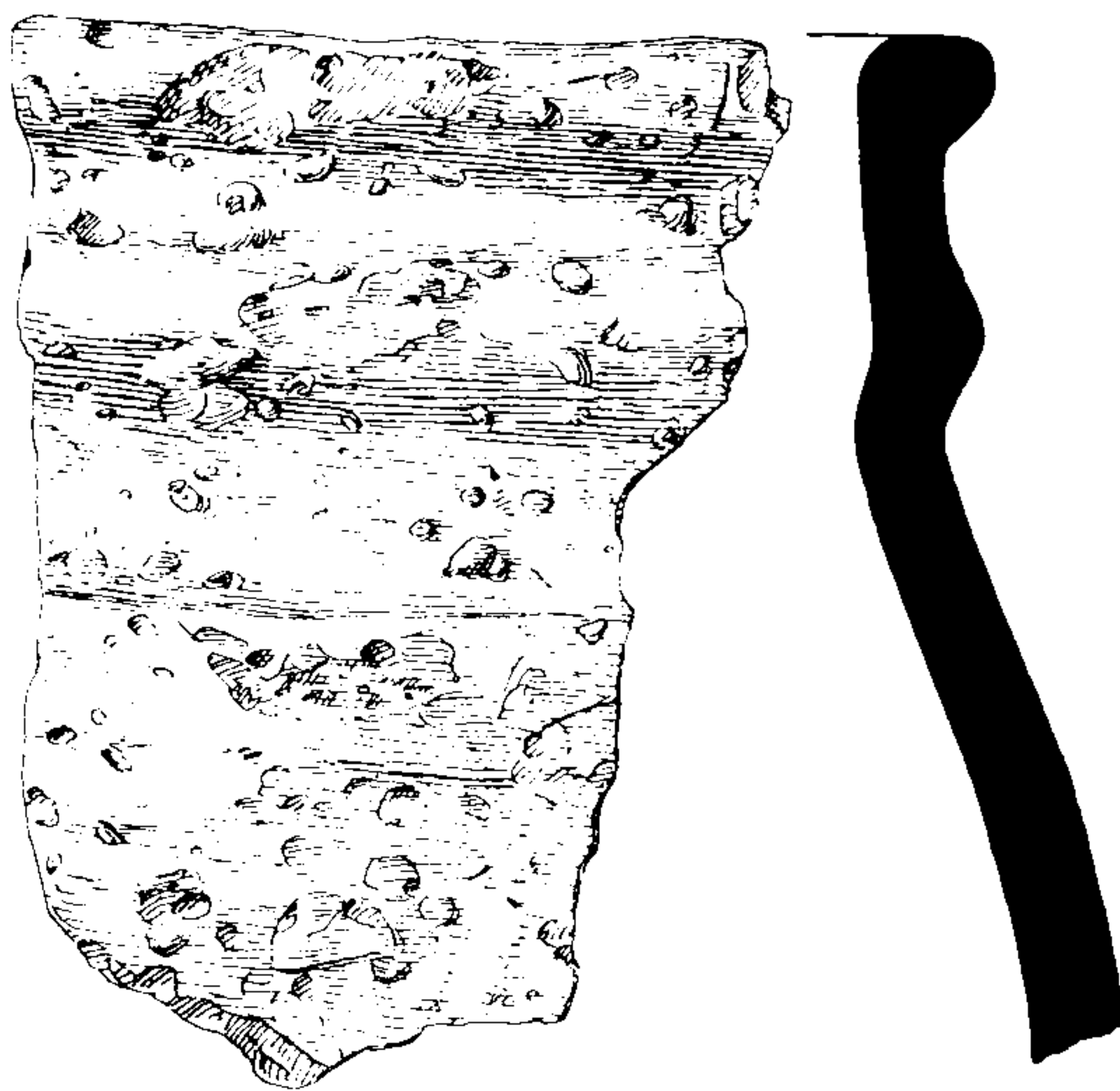

b

Obr. 5a, b Keramika z železité hlíny z hrnčířské pece
v Konůvkách foto Jar. Šaur

Obr. 6 Keramika z železité hlíny z hrnčířské pece
v Konůvkách foto Jar. Šaur

Obr. 7 Keramika železité hlíny z hrnčířské pece
v Konůvkách kreslila A. Malinková